

Mag het iets meer zijn?

Beslis mee over *Cuyps Herderin*

Jos Deuss

Sander Paarlberg

Het vorig jaar aangekochte schilderij *Herderin met kind in een landschap met schapen* van Jacob Gerritsz. Cuyp blijkt in het verleden vergroot te zijn. Aan de bovenzijde is een strook doek aangezet. Bij de voorgenomen restauratie doet zich nu het volgende dilemma voor: moet deze strook verwijderd worden om het oorspronkelijke formaat en de originele compositie van Cuyp terug te krijgen? Of moet de aanzet behouden blijven, zodat een boeiend aspect van de geschiedenis van het schilderij zichtbaar blijft? Die vragen willen wij graag aan u voorleggen tijdens de presentatie van het schilderij in een tentoonstelling van 13 december tot en met 31 mei in het Dordrechts Museum. Uw antwoord kunt u dan via een computer op zaal of via internet kenbaar maken.

1) Jacob Gerritsz. Cuyp
*Herderin met kind in een
landschap*, 1627
doek, 125 x 174 cm
Dordrecht,
Dordrechts Museum

Smaakverandering

De Herderin van Jacob Cuypp dateert van 1627 (afb. 1). Eén jaar later herhaalde Cuypp ditzelfde onderwerp in een variant in het Rijksmuseum (afb. 2). Behalve in het spiegelen van de compositie wijkt deze in enkele details af van de eerdere versie. Terwijl het formaat van de Herderin uit het Rijksmuseum ongewijzigd bleef, werd de eerdere versie van het Dordrechts Museum met een strook van circa 26 centimeter over de gehele breedte van de bovenrand uitgebreid. De Rijksmuseumvariant geeft een goed beeld van hoe ook de herderin op het schilderij uit 1627 dicht onder de bovenste beeldrand geplaatst zal zijn geweest. Maar waarom werd het vroegste schilderij vergroot? Dat het schilderij bijvoorbeeld bij het veranderen van eigenaar moest passen in een nieuwe omgeving, zou een oorzaak kunnen zijn. Door de eeuwen heen werden schilderijen om die reden aangepast aan een bepaalde ruimte, bijvoorbeeld om als schoorsteenstuk ingepast te kunnen worden. Een andere oorzaak zou met smaakverandering verband kunnen houden. Jacob Cuypp introduceerde met zijn

Herderinnen het Utrechtse pastorale genre in Dordrecht en hij zal daarmee heel wat opzien hebben gebaard. We moeten er echter rekening mee houden dat het hier een kortstondige trend betreft en dat deze schilderijen al spoedig als ouderwets werden ervaren. De Utrechtse caravaggisten hadden in de jaren '20 van de 17de eeuw het principe om levensgroot weergegeven figuren in een krap kader te plaatsen tot in het extreme doorgevoerd. Zij probeerden hiermee het effect van nabijheid te versterken. Ook Cuypp plaatste zijn herderin groot op de voorgrond en nauw ingesloten door de beeldranden. Het eigenlijke onderwerp van het schilderij, de gelijkenis van de zaaier, kreeg daarmee de beoogde aandacht, precies in het centrum van de voorstelling. Met de veranderende opvattingen en mogelijk in een poging om het schilderij te 'moderniseren' werd meer ruimte gecreëerd boven het landschap en vooral boven de herderin door het beeldvlak naar boven te vergroten. Door het toevoegen van een luchtpartij ontstaat meer nadruk op het landschap en dat is juist wat in de loop van de 17de eeuw de nieuwe trend werd.

2) Jacob Gerritsz. Cuypp
Herderin met kind in
een landschap, 1628
doek, 112 x 168 cm
Amsterdam,
Rijksmuseum

3) Pieter Lastman
Hippocrates bezoekt
Democritus, 1622
paneel, 111 x 114,5 cm
Particuliere collectie

Uit inventarisonderzoek naar 17de-eeuwse onderwerpskeuze is gebleken dat schilderijen met landschappen steeds populairder werden. Wellicht speelde dit ook een rol bij Jacobs zoon Aelbert Cuyp, die immers het landschap als zijn specialisme zou ontwikkelen.

Een vergelijkbaar geval is het schilderij van Pieter Lastman dat in 2001 te zien was op de tentoonstelling *Griekse goden en helden in de tijd van Rubens en Rembrandt* (afb. 3). Lastman schilderde zijn kleinfigurige historiestukken meestal op een paneel van liggend formaat. In *Hippocrates bezoekt Democritus* is door verkleuring van de aanzet te zien hoe een plank is toegevoegd aan de bovenzijde (direct boven het tempeltje links) om daardoor aan de voorstelling een meer landschappelijk karakter te verlenen. Maar bij meer schilderijen van Jacob Cuyp zijn toevoegingen te ontdekken. Op het vroegst bekende schilderij, het groepsportret van de muntmeesters uit 1617, zijn links en rechts latten aangezet zodat de dicht opeen staande figuren net iets meer ademsruimte hebben. Nog interessanter is het voorbeeld van de *Vismarkt* (afb. 4) uit hetzelfde jaar als de *Herderin*. De strook die hier aan de bovenzijde werd toegevoegd, is weliswaar smal (ca. 6 cm), maar voldoende effectief om de figuren los te maken van de bovenrand. In dit geval is tot nu toe geen discussie ontstaan of er moet worden ingegrepen om het originele formaat te herstellen.

4) Jacob Gerritsz. Cuyp
De vismarkt, 1627
doek, 110,5 x 122,5 cm
Dordrecht,
Dordrechts Museum

Onderzoek

De overweging om de aangezette strook van de *Herderin* te verwijderen, zal ook met het moment waarop het doekformaat werd gewijzigd in verband gebracht moeten worden. Dat de aanzet niet door Cuyp zelf in 1627 werd aangebracht, is gebleken uit het vergelijken van röntgenfoto's van de beide *Herderinnen*. Beide doeken laten in het röntgenbeeld de specifieke kenmerken van de spanbogen (zogenoemde spanguirlandes) in de randzones zien. Bij de versie van het Dordrechts Museum zijn die zichtbaar onder de naad van de aanzet (afb. 5 en 6). Uit onderzoek naar doek- en verfmateriaal op het aanzetstuk blijkt een geheel andere opbouw dan bij het originele gedeelte van Cuyp het geval is (afb. 7 en 8). Verdere analyse van de verfdwarsdoorsnedes en het gebruikte materiaal kan mogelijk nog voor een datering van het aanzetstuk gegevens opleveren. De schilder die de aanzet van een lucht voorzag, schilderde deze niet in de trant van Cuyp, maar bracht met brede, forse streken een lucht aan met wolkenpartijen in een helder blauwe hemel. Hij nam bovendien de vrijheid om zijn lucht over de originele lucht van Cuyp voort te zetten en er zelfs enkele vogels met brede penseelstreken in te zetten. De voor Cuyp karakteristieke gelijkmatig bewolkte lucht met gedetailleerd weergegeven groepjes vogels bij de boomgroepen – zoals in het Rijksmuseumstuk – is nu door de overschildering aan het oog onttrokken.

Er zijn reinigingsproeven genomen waaruit blijkt dat de door Cuyp beoogde kleurstelling in aanzien-

5) Röntgen-opname Herderin Dordrechts Museum (detail linksboven onder de naad)

6) Röntgen-opname Herderin Rijksmuseum (detail rechtsboven)

9) Vernisafname Herderin Dordrechts Museum (detail linksonder)

lijke mate zal verbeteren na vernisafname (afb. 9). Het verwijderen van de verflagen die bij de aanzet werden aangebracht over de door Cuyp geschilderde luchtpartij brengt weliswaar het origineel weer aan het licht (afb. 10), maar dit oorspronkelijke verfloppervlak vertoont vele sleetse plaatsen en oude beschadigingen. Bovendien is bij de wijziging van het oorspronkelijke formaat in het verleden materiaal verloren gegaan langs de randen.

Keuze

Om de restauratie te kunnen vervolgen, is een beslissing noodzakelijk. Het aangezette stuk doek en de overschilderingen kunnen worden verwijderd om het origineel van Jacob Cuyp zo dicht mogelijk te benaderen, waarbij de oorspronkelijke intentie van

de schilder van doorslaggevende betekenis is. Maar moet het schilderij nu wel weer worden verkleind? Mag het in dit geval niet iets meer zijn? En hebben wij nu wel het recht om de oude, destijds nodig geachte verandering teniet te doen? Door het omvouwen van de aangezette strook is reversibiliteit (omkeerbaarheid) gewaarborgd, maar als dan tevens de overschildering wordt verwijderd, dan zal er bij eventueel terugklappen geen aansluiting meer zijn. Een andere mogelijkheid; de aanzet omvouwen en de overschildering behouden, zou de intentie van de historische wijziging teniet doen. Argumenten om de aanzet van het doek te behouden en te tonen, steunen het idee dat hiermee een interessant deel van de geschiedenis van het schilderij verteld wordt. Dan zou de restauratie tot oppervlakkig schoonmaken beperkt moeten blijven. Het schilderij zou, op die manier behandeld, een toneelbeeld zijn van de veranderende smaak en de tendens om in de loop van de 17de eeuw meer het landschap te tonen en figuren daarin ruimer op te nemen, in plaats van ze strak in te kaderen. De originele intentie van Jacob Cuyp blijft dan echter grotendeels verborgen. Om nu te kiezen uit de genoemde mogelijkheden is ongetwijfeld een kwestie, niet alleen van smaak, maar vooral ook van ethiek. Ook daarom aan u de vraag te kiezen: de aanzet behouden of niet?

10) Gedeeltelijke afname overschildering Herderin Dordrechts Museum (detail hoed)

7) Dwarsdoorsnede verflagen aanzet Herderin Dordrechts Museum

8) Dwarsdoorsnede verflagen origineel Herderin Dordrechts Museum

